

פרשת וישלח – המאבק עם המלאך

השיעור יעסוק במאבקו של יעקב אבינו עם המלאך, נבחן את הפרשיה על תהליך ההתכוננות של יעקב לקראת המפגש עם עשו אחיו על ידי תפילה והכנת מנחה. נלמד על הרקע לפחדו של יעקב, ונבין למה הקב"ה בוחר לתת כתשובה לתפילתו את המפגש שלו עם המלאך, שמוביל בסופו של דבר גם לשינוי שמו מיעקב לישראל. השם ישראל אמור לאפיין תכונה חדשה של חוסר פחד אצל יעקב, אך הוא בוחר שלא לאמץ אותה לגמרי ונשאר גם עם התכונה היעקובית שלו, נסיים בדבריו של הדגל מחנה אפרים על שתי התכונות הללו ואיך הם פוגשות כל אחד מאיתנו בחיי היום יום.

בראשית פרק לב:

(ח) וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ וַיַּחֲזֵץ אֶת הָעַם אֲשֶׁר אִתּוֹ וְאֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבְּקָר וְהַגְּמָלִים לְשָׁנֵי מַחֲנוֹת: (ט) וַיֹּאמֶר אִם יָבֹא עִשָׂו אֶל הַמַּחֲנֶה הָאֵחָת וְהִכָּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לְפָלִיטָה: (י) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אֲבִי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי אֲבִי יִצְחָק יְדֹד הָאֵמֶר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצָךָ וְלִמְוֹלָדֶיךָ וְאִיטִיבָה עִמָּךָ: (יא) קִטְנֹתַי מִכָּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֲמֹת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדְּךָ כִּי בְּמִקְלֵי עֲבָרְתֵי אֶת הַיַּרְדֵּן הִזָּה וְעַתָּה הֵייתִי לְשָׁנֵי מַחֲנוֹת: (יב) הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אַחִי מִיַּד עִשָׂו כִּי יָרָא אֲנֹכִי אֹתוֹ פֶּן יָבֹא וְהִכָּנִי אִם עַל בָּנָיִם: (יג) וְאִתָּה אֲמַרְתָּ הֵיטֵב אִיטִיב עִמָּךָ וְשָׁמַתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסָּפֵר מֵרֹב:

(יד) וַיִּלֶן שָׁם בַּלַּיְלָה הַהוּא

וַיִּסַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לַעֲשׂו אַחִיו [...] (יז) וַיִּתֵּן בְּיַד עַבְדָּיו עֵדֶר עֵדֶר לְבָדוֹ וַיֹּאמֶר אֶל עַבְדָּיו עֲבְרוּ לִפְנֵי וַרְנוּחַ תְּשִׁימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר: [...] (כא) וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ כִּי אָמַר אֲכַפְרָה פָּנָיו בַּמַּנְחָה הַחֲלֶקֶת לִפְנֵי וְאַחֲרֵי כֵן אָרְאָה פָּנָיו אוֹלֵי יִשְׂא פָּנָיו: (כב) וַתַּעֲבֵר הַמַּנְחָה עַל פָּנָיו וְהוּא לֶן בַּלַּיְלָה הַהוּא בַּמַּחֲנֶה:

(כג) וַיִּקָּם בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיִּסַּח אֶת שְׁתֵּי נַשְׂוֹ וְאֶת שְׁתֵּי שַׁפְחֹתָיו וְאֶת אֶחָד עֶשֶׂר זָלָדָיו וַיַּעֲבֵר אֶת מַעֲבֵר זֶבֶק: (כד) וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֹּאמֶר אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר: [...]

(כה) וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה שָּׁמָךְ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב: (כז) וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר עוֹד שָׁמָךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וַתּוֹכַל: (ל) וַיִּשְׂאֵל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה נָא שָׁמָךְ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׂאֵל לְשָׁמִי וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ שָׁם:

(לא) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שָׁם הַמָּקוֹם פְּנִיָּאֵל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי:

נתחיל בהתבוננות על הפסוקים, ונזהה את המורכבות העולה מתוכם. אנחנו קוראים בתחילת הפרשה על חששו של יעקב מעשו, כתוב שיעקב בוחר לפצל את המחנות לקראת המפגש עם אחיו. יעקב חושש מאוד ועושה מעשה מטלטל מבחינת השלכותיו, האמירה שאם עשו יכה מחנה אחד אז יישאר מחנה שני לפליטה, מתארת פחד מאוד גדול שהוא נתון בו.

”קטנתי מכל החסדים אשר עשית את עבדך”- יעקב אומר בתפילתו שהוא מלא הודיה לקב"ה שהרי כשהוא יצא לדרך היה בידו רק מקל, ועכשיו הוא כבר לא לבד ויש אתו כל כך הרבה אנשים שהוא אפילו יכול לפצל אותם לשתי מחנות. אנחנו מזהים שני אופנים של הסתכלות, האחד זה להגיד שיש פה קושי גדול ופחד מפני עשו ולכן צריך לפצל את המחנה על מנת שתישאר פליטה,

לעומת זאת יעקב חוצה ומסתכל על העובדה שהם הרבה אנשים, אפשר ללמוד מכך על הסתכלות על חצי הכוס המלאה ועין טובה על המציאות.

נשוב עכשיו לעיקר העניין:

לאחר תפילת יעקב להצלה, כתוב מיד "וילן שם בלילה ההוא", ונראה קצת מוזר שיעקב הולך מיד לישון. הרד"ק והמלבי"ם עמדו על השאלה והציעו תשובות דומות-

1. וילן שם, עומד ומצפה תשובת האל על תפילתו, ובין כך הכין מנחה מן הבא בידו, ואחר כך מפרש מה לקח (רד"ק, שם יד)

2. וילן שם. פי' הרי"א שחשב אולי תבואה נבואה מאת ה', וכשראה שלא בא דבר ה' לקח מנחה לעשו אחיו (מלבי"ם, שם יד)

הרד"ק אומר שבעצם הכוונה של וילן זה שהוא מצפה לתשובה לתפילה שלו.

המלבי"ם מסביר שהוא הלך לישון כדי לשמוע מה הקב"ה יענה לו.

המשותף לשני הפירושים שיעקב ואף אנו מצפים לתשובת הקב"ה. אולם באופן קצת מוזר אחרי זה כתוב שיעקב קם להכין את העדר והמנחה השלוחה, ואז שוב מופיע שיעקב לך. לא ברור למה פעמיים כתוב וילן? נראה לומר שחזרת הביטוי "וילן" מבקש להכניס את כל התוכן שביניהם (כל תיאור המנחה) לסוגריים כמו שאנחנו מכירים מעוד מקומות במקרא "חוזר על הראשונות". ובעצם המטרה היא ליצור רצף בין תפילת יעקב לפני הלינה הראשונה לציפייה לתשובת הקב"ה אחרי ה"וילן" השני.

ובאמת אחרי זה מופיע הסיפור על מאבק של יעקב עם המלאך, ונתינת השם ישראל ליעקב.

נשאלת השאלה מה מטרת תיאור המאבק? ונראה לומר על פי מה שהצעתי שהמאבק הוא זה שאמור להוות תשובה לתפילת יעקב. "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל". הקב"ה מבשר ליעקב: שים לב, אין לך מה לדאוג מהמפגש עם עשו, אתה הצלחת להתמודד עם המלאך!

כדי להבין יותר טוב את הרעיון נלך קצת אחורה לזמן בו יעקב מקבל את שמו. כשרבקה בהריון היא הולכת לדרוש את הנביא, והוא מנבא לה שהולכים להיות לה שני לאומים בבטנה, למרות שרבקה הלכה בשביל לקבל תשובה לכאבי ההריון, והנביא מסביר שהסיבה לכאבים היא שמתרוצצים הבנים בקרבה, והם נלחמים מי יהיה הבכור. עשו ויעקב נאבקים על המיקום בבטן כדי לצאת ראשון. עשו הוא זה שמנצח במאבק על אף שיעקב מחזיק בעקבו. לעשו קוראים עשו כי הוא שעיר, וליעקב קוראים יעקב כי הוא אווז בעקבו של עשו. יעקב בעצם קרוי על שם ההפסד שלו לעשו, ועם השם הזה הוא חי את חייו בעמדת נחיתות מול עשו. עוקב אותו פעמיים, ומתנהל בפתלתלות ועקיבה.

מתוך המקום הזה כשמגיע רגע האמת מול עשו, יעקב שוב חושש, על אף הבטחת ה' שהוא הממשיך של אברהם ויצחק. כדי להסיר את החשש הקב"ה שם את יעקב במצב חדש, מכניס אותו למאבק עם מלאך שאיתו הוא יכול להתמודד, כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל. יותר מזה! על פי המדרש המלאך הוא שרו של עשו, וזה אפילו יותר חזק: שהרי יש כאן שיחזור של המאבק ההוא מול עשו, כשידו של יעקב על התחתונה, וכעת במאבק עם שרו של עשו ידו על העליונה. השם יעקב – מבטא את עמדת הנחיתות, והשם ישראל מבטא את עמדת הניצחון. נשאלת השאלה האם יעקב באמת מאמץ את זהותו החדשה, יעקב שואל את המלאך לשמו והמלאך עונה לו במקום כי "שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל", לעומת זאת יעקב אומר אחרי

המפגש "כי ראיתי אלוקים פנים אל פנים **ותנצל נפשי**". המלאך אומר ליעקב – 'ניצחת' - ותוכל, יעקב אומר 'שרדתי' – ותנצל נפשי. נראה שיעקב לא מפנים את הנק' הזאת של הניצחון ולא מפנים את השינוי שהוא אמור לעבור.

וזה מוביל אותנו למפגש עם עשו שם יעקב אמור להיות ישראל, ובמקום זה יעקב מנסה למצוא חן בעיני עשו, "**למצוא חן בעיני אדוני**", וחז"ל באמת מבקרים את יעקב שהוא משתחוה הרבה השתחויות מול עשו. ויעקב לא פועל כפי שהקב"ה ציפה ממנו. הדבר בא לידי ביטוי בהשוואת הביטוי שהמלאך אומר ליעקב הביטוי שיעקב אומר בעצמו – כשני נרטיבים שונים של המעמד, וממילא גם האופן שבו יעקב רואה את המפגש עם עשו, מתוך הבנה שהמאבק עם המלאך אמור להיות רקע אליו.

כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל
כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי
כי על כן ראיתי פניך פראת פני אלהים ותרצני

המלאך אומר ותוכל, יעקב אומר ותנצל נפשי, ומול עשו הוא אומר ותרצני. כלומר במקום ותוכל יעקב מתרצה ומרגיש שניצל - שרד. הוא לא עושה את המעבר שמצופה ממנו. וכך גם בעמדתו מול עשו: 'ותרצני'. אם יעקב היה מפנים את הנרטיב שהמלאך מבקש לייצר אצלו כ'ישראל' הוא לא היה אומר 'ותרצני' אלא 'ואוכל'.

הדבר הזה מתבטא בעוד שתי דברים, כאשר שמו של אברם משתנה לאברהם, מאותו רגע משתנה שמו לאברהם בכל התורה כולה. לעומת יעקב כבר בפרשיה הבאה נקרא יעקב, וככה גם בהמשך התורה עדיין נשמר שמו יעקב. ויותר מזה בהמשך הפרשה שוב הקב"ה משנה את שמו כאילו אומר לו שהוא צריך לעזוב את ה"יעקב" שלו ולעשות את המפנה.

אפשר להציע שיעקב ממשיך להיקרא כך, כי התנועה הזאת היא תנועה שאמורה להישאר עם עמ"י לאורך הדורות, כלומר הוא צריך שיהיה לו את היכולת ה"ישראלית" וגם את היכולת ה"יעקובית". ובאמת אם נסתכל לאורך ההיסטוריה נוכל לראות מקרים בהם השתמשו בשתי הגישות וכל פעם לחשוב איזה מהם הייתה עדיפה. (אולי גם הדבר בא לידי ביטוי בעובדה שקריאת השם יעקב נעשית לא על ידי רבקה אלא או על ידי יצחק או על ידי הקב"ה – כלומר יש כאן שם שצריך להמשיך לשאת מהות).

בגמרא בגיטין מתואר שהקנאים של ירושלים לא היו מוכנים לוותר במצור של הרומאים על ירושלים גישה מאוד "ישראלית", מול העמדה שלהם נמצא רבן יוחנן בן זכאי והוא הולך בגישה יעקובית, ומבקש את יבנה וחכמיה. כולם חושבים שהוא טועה ובוגד. ונראה שדווקא פה למשל הדרך היעקובית הייתה הנכונה, שהרי בזכות זה המשיכה התורה להתקיים בארץ. כששכם לוקח את דינה, יעקב בוחר לשתוק, פועל ביעקוביות, לעומת שמעון ולוי שפועלים בדרך ישראלית וגם שם לא ברור מה היא הדרך הנכונה.

גם בימינו כשבן גוריון רצה להכריז על המדינה, כל יועציו ניסו להניא אותו מתוך ראייה פרגמטית. לעומת זאת בן גוריון החליט שזה רגע היסטורי שחייב לנצל ומכריז מתוך רוח ישראלית. ופה במבחן התוצאה נראה שדווקא זה היה הדבר הנכון.

גם ר' עקיבא מול רבן יוחנן בן זכאי תמך במרד בר כוכבא שהיה כשלון קשה, כי הוא פעל בגישה מאוד "ישראלית".

ובעצם יש פה מקרים שבהם נכון להתנהג ככה ולפעמים ככה.
מסופר על המיתה של רבן יוחנן ושל רבי עקיבא-

5. בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד (ברכות סא ע"ב)

תלמידיו לא מבינים למה ר' עקיבא אומר קריאת שמע ומקבל עול מלכות שמיים בשעה שהורגים אותו!; ור' עקיבא אומר שכל חייו רצה להקריב את נפשו וסוף סוף זכה לקיים את הפסוק.

6. וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו [...] אמרו לו רבינו ברכנו אמר להם יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם אמרו לו תלמידיו עד כאן אמר להם ולואי תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם (ברכות כח ע"ב)

לעומת זאת רבן יוחנן במיתתו אומר לתלמידיו שהוא מברך אותם שהם יפחדו מהקב"ה כמו שמפחדים מאדם, והם בעצם שואלים אותו זה הכל!; והוא עונה להם הלוואי, שהרי אדם שחוטא דואג שאנשים לא יראו אותו אבל לא אכפת לו שהקבה יסתכל עליו. ר' עקיבא מציב את הפסגה מתי אני אזכה לתת את נשמת, לעומת זאת רבן יוחנן קשוב לחולשות ולמציאות באופן יעקבי, לעומת ר' עקיבא שהולך בדרך הישראלית שאין חולשות.

הדגל מחנה אפרים נינו ותלמידו של הבעל שם טוב אומר-

7. ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל וגו' וקרא שם המקום פניאל וגו' ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל והוא צולע על ירכו. יש לומר בזה דרך רמז כי אלהים הוא מספר הטבע והוא מוחין דקטנות כשנופל מן מדריגת האמונה ח"ו ונופל לטבעיות וכשבאין מוחין דגדלות הוא יוצא מכל הטבעים ונתחזק האמונה בלבו שבכל דבר יש השגחה מאת הבורא ברוך הוא והוא למעלה מדרך הטבע, וזהו שמרומז לא יעקב יאמר עוד שמך שהוא עקב ושפלות ורמז על מוחין דקטנות כי אם ישראל יהיה שמך והוא רומז על מוחין דגדלות על דרך ישראל אותיות לי ראש והטעם כי שרית עם אלקים היינו עם כל הטבעיות ועם אנשים היינו מין אנושית ויצאת למעלה מדרך הטבע [...] (ספר דגל מחנה אפרים - פרשת וישלח ד"ה ויאמר)

יעקב מבטא את החיים הרגילים והטבעיים, וישראל מבטא את הדברים שהם מעל הטבע, את ההליכה עם האמת עד הסוף תוך התעלמות מהטבע. ואלו שתי עמדות שאדם חייו שיהיו לו,

גם היכולת לפעול בתוך הטבע, וגם היכולת להתעלם מהטבע ולהתעלות מעליו. וזה יותר מהשאלה מתי אני משתמש בכל אחת מהם, אלא כל אחת מהעמדות מקנה תכונות שאדם חיי את חייו איתם, אם זה יעקוביות- רגישות, עדינות, גמישות ויכולת להתפשר. אבל אם אדם רוצה לפרוץ ולדחוף קדימה הוא צריך לעזוב את היעקוביות ולהשתמש בישראליות ולעשות קפיצה שהיא מעל הטבע ומתעלמת מכל מה שאומרים. אבל היא חייבת לבוא עם יעקוביות כי אחרת היא יכולה להתבטא בנוקשות, שחצנות, יהירות וחוסר הקשבה לזולת. וגם להפך היעקוביות צריכה את הישראליות כדי שלא יהיה מצב שאדם נכנע מהר מדי, ומאבד את החזון. ובעצם אלו שתי תכונות חשובות שיעקב לא היה מוכן לוותר על אף אחת מהן.

בלעם אומר- "מה טובו אוהלך יעקב משכנותיך ישראל", אדם לפעמים צריך להרגיש שהוא באהל שהוא מקום רעוע ולפעמים כמשכן שהוא מקום יציב, זה גם מניב שתי סוגי תפילות שונות, אדם שמתפלל כיעקב מרגיש שהכל חסד ולא מגיע לו כלום, לעומת תפילה ישראלית שהיא מאוד דורשת. שתי הסיפורים האלה מייצרים לנו שתי תכונות שונות לאדם שיש לו שתי כלים שהוא יכול ליצור ביניהם איזון מסוים. שנזכה לאמץ את שתי התכונות הללו. שבת שלום.

השבוע מציינים את י"ט כסלו, יום שחרורו של האדמור הזקן מהכלא, ולכבוד זה נביא ניגון שהוא הלחין על "שלום עליכם"-

<https://www.youtube.com/watch?v=Uj-qeviRv7E>